

AKIBEN A TÖRVÉNY ÉLETTÉ LETT

„Minden magasztos, nagy és nemes a természetben rejlik. Aki egészen egyszerűen, anélkül, hogy hamis benyomásokkal téveszténé meg magát, az ő törvényei szerint cselekszik — minden dolgot, akármilyen fajtájú legyen is az, eléggé jól fog csinálni. Ehhez azonban visszavonhatatlanul hozzátartozik az elmélyülés, a kitartás és a hűnmaradás talentuma.”

Széchenyi István Naplójából

Azzal a meggyőződéssel látok e bevezető sorok írásához, hogy ez a könyv nem szorul az én pártfogásomra, de senki máséra sem.

Megtisztelő kötelességnek teszek eleget, mely jó három esztendővel ezelőtt hárult rám, egy szép napsütéses tél végi vasárnap délelőtt, Nagy Imre kolozsvári lakásán, a Kritérium szerkesztője, Mikó Imre és Dávid Gyula társaságában.

A kézirat megbeszélésére jöttünk volt össze.

Szerkesztő barátaink azon a véleményen voltak, hogy kronologikus sorrendű önéletrássá kellene kerekíteni ezeket a följegyzéseket. A francia kiadású művész-memoárokhoz hasonlóan. S még az a tiszteletteljes javaslat is fölmerült, hogy ha Nagy Imrének nem volna kedve s ideje a húsz évig fiókjában szunnyadoztatott kézirat időrendi foghíjainak pótlására, akkor kerítenünk kellene egy arra alkalmas kérdező-embert, aki a szükséges végeznivalókat hozzáértéssel elvégezné. Magam az időrendi ráncbaszedés ellen s a följegyzések följegyzés voltának respektálásáért szálltam síkra. Azt tartottam s tartom ma is — sok más erényük mellett — nagyszerűnek e most már könyvvé teljesült följegyzésekben, hogy valahol a napló s a memoár között téblábolva fesztelenül, olykor időrétegeket torlaszolgatnak össze, olyanformán, mint ahogy a tavasznak lóduló patakok rétegelik egymásra egy-egy fordulóban a föllazult s az inkább ablaküvegnek, mint jégtáblának tetsző lapocskákat. Tennék mintha azzal a céllal, hogy lenne a pataknak utánpótlása akkor is, ha már lefutott a

zajlás, vagy hogy könnyebben köthessen meg a víz színe, ha újra beállna a fagy. Az ilyen kis időtorlaszok, ha meg is dolgoztatják egy kissé az olvasót, kárpótolják azzal, hogy végül is mederbe térülve futnak tova, s olykor-olykor — nem kis örömünkre — egyetlen lapon Oltban-horgászó kisle-génynek, Michelangelót, Masacciót csodáló, Emersonért, Ady-ért lángoló, önmagával viaskodó férfinak, tapasztalatokkal gazdag összegező hatvanévesnek mutatják ugyanazt az ar-cot — a Nagy Imrét.

Még azt is fölhoztam érvül, s hozhatnám ma is, hogy mostanság, ha egyik-másik költőféle ember egy kicsit elma-nőverezget az idővel, mindjárt költészeti iskola-teremtőként ünneplik. Mennyivel több oka s joga lehet az ilyesmihez a festőnek, aki egyébként profi írókat megszegyenyítő kitarással — igaz, a velük versenyre kelés igénye nélkül — három ülésből „keni föl” a közel háromszáz gépek lapra menő élet-anyagot: „1954. december 4. reggel 10 óra” áll a kézirat elején, aztán a feleúton túl „1954. december 25-én délelőtt 10 óra”, s végül 1955. január 3-ika a harmadik nekirugasz-kodás időpontja. Aztán legépelte, bezárta a fiókba, s ott hevertette jó húsz esztendeig.

Kardoskodásra tüzelt a frissiben olvasott följegyzések még izzó élménye is. Könyvvel így még csak az Ortutay-féle Szé-kely népballadával jártam valamikor ifjúságom reggelén, hogy amikor — kölcsönkérven — nagy áhítattal végigolvas-tam, rájöttem, én ezt már mind ismerem — hallomás-ból. A Nagy Imrével való negyedszázados ismeretség, barát-ság s az egyre sűrűsödő találkozások lassan belém hordták e följegyzések anyagát. Aforizmaszerű igazságai a beavatottak bizalmasságával, cinkosan hunyorítottak rám a kéziratból. S a történetek, helyszínek egyike-másika olyan ismerős volt szememnek, mint markomnak a zsongódi kapu kilincse.

Érthető hát, ha elfogult voltam, s röstelkedés nélkül mon-dom, hogy máig is az vagyok. Mikó Imre gyakorlott szer-kesztő szeme hasznosítható energiákat gyanított elfogultsá-gomban, mert azzal húzta ki a lovat alólam, hogy mindazt, amit érvül fölhoztam, írjam meg előszóként. S akkor minden rendben van.

Mire fölcsúdtam volna, Nagy Imre áldomást töltött a megállapodásra.

Koccintottunk egyetértésben.

Ki gondolta volna még akkor, hogy előbb kell szomorú-jelentést meg búcsúztatót fogalmaznom, mint előszót írnom, s hogy Mikó Imrénket is alig egy kurta év leforgása alatt, éppen az új tavasz első napján szólítja ki az a Valaki az emlékekkel teli csendes Petőfi utcából.

Nagy Imrével még halála előtt két héttel beszélgettünk a leendő könyvről. Megkérdeztem, hogy a szekrényben, fiókokban levő rajzokból, vázlatokból Deák Ferenc válogathatna-e illusztrációkul.

— Ő igen. Ő alkalmas rá — mondta a valahogy lenyeltetett két kanálka leves után visszahanyatlodva a kórházi párnára.

— Akkor jó. Úgy lesz minden, ahogy megállapodtunk.

— Amit jónak látsz, hagyd benne, a többit húzd ki — ismételte meg a tél végi fölhatalmazást.

Ebkor éreztem először, hogy a föladat mintha meghaladná erőmet.

— Húzni semmit sem húzunk, legfönnebb kihagyjuk a kevésbé érdekes részeket vagy a nyilvánvaló ismétlődéseket.

— Ez már a ti dolgotok.

Hagyatékká válván aztán a kézirat is, Benkő Samu azzal a gondolattal gazdagította az eredeti elképzelést, hogy a rajzokkal, vázlatokkal illusztrált följegyzésekhez csatolnók oda a Marosvásárhelynek és Csíkszeredának — a zsögödi Nagy Imre-galériának és -emlékháznak — adományozott, illetőleg hagyományozott munkák jegyzékét. A vásárhelyi és a szeredai múzeum segítségével ez is megtörtént. Ilyenformán most egy hagyatéki hármast könyvet tarthatunk kezünkben, amely legalább három dologban segítségünkre lehet.

Megtudjuk ebből a könyvből, hogy mekkora szellemi és anyagi értéknek váltunk örökösévé.

Életének, küzdelmeinek megismerése közelebb vihet hatalmas életműve jobb megismeréséhez, megértéséhez.

Megbizonyosíthat arról, hogy akiben megvan az *elmélyülés*, a *kitartás* és a *hűnmaradás* talentuma, s a természet tör-

vényei szerint cselekszik, minden dolgot, akármilyen fajtájú legyen is az, eléggé jól fog csinálni.

De mindezeken túlmenően sugallatos könyv a Nagy Imréné. A természetben s a természettel együtt élő ember öröme — ez a kiridegült világunk számára már-már egzotikusnak tetsző öröm — ragyog ki a följegyzésekből.

Modellt kínálva talán?

Mostanában ugyanis divat arról beszélni, írni, hogy az emberiség talán az önmegsemmisítés felé tartana, s hogy tulajdonképpen rossz a modell, ami után igazodtunk a fáról leszállásunk, a vízből kijövetelünk, az édenből kiüzetésünk vagy éppenséggel idetelepítésünk óta. Komoly tudósok latolgatják elektronikus latjaikkal, hogy vajon lesz-e elég időnk a modellváltásra. Az emberiségnek állítólag öt százalék esélye van arra, hogy megfogyva bár, de ép bőrrel megússza ezt a végkifejlet felé tartó kalandot! A helyzet minden bizonnyal komoly. S ezt nem a féltudományos értesülésekből, hanem Nagy Imre morfondírozásaiból sejtettem meg először. Öt évvel ezelőtt jegyeztem föl az egyiket — a szelídebbekből:

„Sáska sincs már — mondta szomorúan az este — »kiporolták« őket. A bokrokat is mind kiirtották, nemhogy hagytak volna egy-egy sávot legalább, ahová a madár fészket rakhat, ahová a nyúl kölykezhethet. Nyúl sincs már, csak a havason. Kányát évek óta tavaly láttam egyszer. Vitorlázott egy kicsit, aztán tovább szállt; nincs egy egér, ebédre valót se hagytak neki. Ha így megy, márpedig így megy, akkor nem sokja van a történelemnek. Egy-két napja ha van még, vagy órája, aztán olyan lesz mindez, mint a ház földje.” S itt mondott egy csúnyát. „A természettel nem szabad ujjat húzni, a természettel meg kell egyezni. És tisztelni kell.”

„A nagyképűség fogja tönkretenni a világot — mondta más alkalommal. — Még annyi rendet sem tudunk, mint a seregélyek. Figyeld csak, öt perc múlva itt surrognak el az ablak előtt. Hatkor, pontban hatkor a Szent Mihály tornyából mennek a Szamosra inni.”

És pontosan hatkor valóban elsurrogtak a seregélyek az ablaka előtt.

Ágyban fekvő volt, fájt a lába.

— Nem unja itt magát egyedül?

— Én még életemben sohasem unatkoztam. Elég volt, ha akadt egy hangya, az is le tudott kötni. Sokszor órákig is. Az a találmány, uram, a hangya, nem a maguk távvezérlésű repülőgépeik.

Jót derültünk a párhuzamon. S azzal a visszafelé surrogó seregélyek szárnyára ültettük az alkonyati filozófiát. Vigyék a baglyoknak a Szent Mihály tornyába.

Talán az ő természettel együtt lélegző élete volna az alkalmas modell, amire törik-szakad, át kell nyergelnünk. De ne hitegessük magunkat. Nagy Imre művész volt, átlagon felüli nagy művész és nagy ember. Az ő normája számunkra teljesíthetetlen. Modellnek nem alkalmas, de példának, eszményképnek bámulatos. Ahogy a szentek, próféták, titánok közbenjárók az istenek s az emberek között, akképpen volt ő közbenjáró a természet s az emberek között.

De ne ijedjünk meg, végül is nem holmi unalmas próféciák, szentenciák gyűjteménye ez a könyv, hanem mindekelőtt élvezetes olvasmány. (Még a helyenként szembeöltő, megmosolyogtató naivságok is — amiket sem a festőhöz, sem az emberhez méltatlanoknak nem éreztünk —, még azok is inkább az apostolokkal való rokonságát teszik nyilvánvalóvá.) A gyermekkor édene, az iskolák keserű emléke s a művészi útkeresés, a megszenvedettség* stációit panasz nélkül

* „Természetétől idegenül egy kicsit patetikusan szólva: megmérettünk általa, s előfordulhat, hogy felénk lövellt tekintetimpulzusai olykor modellé mozdulatlanodó fejünknel, arcunknál súlyosabbnak, fontosabbnak találják-ítélik az alkalmilag ránk hulló örök fényt, a pillanatnyilag redőkbe, hajlatokba, mélyedésekbe húzódó-settenkedő örök árnyékot; mindenben s mindig: emberben, állatban, fában, virágban, tájban, de még egy levél rövidke elégiájában is a tükörben nem látható, lencsével, kamerával föl nem mutatható belső valóság, a szerkezet, de mindenekelőtt a szép megszenvedettség érdekelte, érdekli Nagy Imre »fölkent poéta ceruzáját«, ecsetjét, vésőjét, minden kifejező alkalmosságát, kezebelijét; a megszenvedettség Nagy Imre-i értelmezése csak dereng — előttünk, be nem avatottak előtt —, csak sejlik, hogy mi minden is lehet ebben a fundamentumkövekre emlékeztető, személyes és közösségi nehezéket egyaránt hordozó s valahol talán Kőlcsey »megbűnhődte már«-jával társítható szóban: a tudás megszerzésének gyöt-

járó férfi vallomásai, a szülőföld apológiája olyan természetességgel vannak együtt e könyv lapjain, mint amilyen otthonos volt ingeujjában a mókus, történetáskájában az egér, udvarában a medve, vállán a holló. És tündökletes nők villannak föl, állnak, ülnek vagy éppen fekszenek modelt egy gyönyörű fejezetben a szerelemnek olyan finom rajzaihoz, amilyeneket csak a legnagyobbaktól láttunk, olvashattunk. És derű is van ebben a könyvben: ama bruegheli. És végig ott a gond, a népükért, a nemzetiségükért, a közösségükért élő kiválasztottak örök gondja: hogy valamiképpen ki ne hullnánk a gondviselés markából. Magam legnagyobb olvasmányélményeim közt őrzöm azt a kis epizódot, amikor a már negyvenen túli művész egy csángó asszony éjszakai foháskodásából érti meg a Miatyánk lényegét.

Utolsó óráiban üzentetett, de amire megérkeztem, már késő volt. Vajon mit akart volna mondani? Talán azt, hogy gondom legyen a még meglévő bokrokra, hogy lenne a nyúlnak hová kölykeznie, a madárnak fészket raknia?

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy nem véletlenül nyílt Széchenyi István Naplója mindjárt legelső kezembe vételekor a mottóul idézettekre. A gondviselés segítő szándékát, gyöngéd figyelmességét kell gyanítanom ebben a jelben. Keresve sem találhattam volna ide illőbb igéket. Mintha egyenesen e „majdani” Nagy Imre-följegyzések elé szánta volna annak idején a Napóleon elleni háborúból dicsőn megtérő s máris Olaszországba vezényelt fiatal lovassági kapitány. S ha ki végigolvassa ezt a könyvet, nem hinném, hogy erősz-

relme, a fölsimert képesség maradéktalan szolgálataért vállalt aszkézis, ugyanakkor valami ropogós bruegheli derű is, a természet tökéletessége előtti megszágyenülésünk láttán, örök reneszánsz harmónia-vágy, kurtára fogott életünk hiábavalóság-tudata, s mégis: a létezés himnusza; s a külön gond: mégis valahogy ki ne hullnánk a gondviselés markából; és mindez együtt, a már-már könyörtelenségig menő fegyelem szorításában. Hosszú ideig, ha jól emlékszem, az ágya fölött függött egy felejtethetlen ceruzarajz: »Eljött a boldog órája« felírással. Haldokló édesanyját örökítette meg. — Hogy volt ereje megrajzolni? — kérdeztem egyszer. — Az agyam, megkocsonyásodott, de meg kellett csinálnom.”

(A Korunk Galéria katalógusszövegéből. 1976)

koknak érezné a térben, időben s társadalmilag is egymástól oly távoliak gondolkodásmódjának, szolgálat- és hivatástudatának rokonítását.

Még azt is meg merném kockáztatni, hogy egy bordában szótték őket. Akkor is, ha egyiket arany szövőszéken, másikat meg csak falusi osztovátán, és jó száz esztendő időközzel.

Még egyetlen gondolat kívánkozik ide végezetül.

„A törvény halálosan szigorú a természetben, mert következetes és könyörtelen erkölcsön alapszik. Bizonyára itt van a magyarázata annak is, hogy Nagy Imre legelső és leg tisztább példája annak az embernek, akiben a törvény életté lett.” Tamási Áron írta ezt meg 1937-ben, az Erdélyi Helikon első erdélyi képzőművészeti kiállítása alkalmából Nagy Imre katalógusába.

Mi pedig azt mondhatjuk, hogy ez a könyv a törvény életté levésének hiteles, szemléletes és gyönyörködtető leírása.

Örülünk neki s okuljunk belőle.

KÁNYÁDI SÁNDOR